

# ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.99

## ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

**Бончук Н.В.**

Державний професійно-технічний навчальний заклад  
«Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва міста Києва»,  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається проблема психологічних аспектів толерантності старших підлітків. Представлено результати емпіричного дослідження підліткових уявлень про сутність толерантності та особливостей її проявів. Розглянуто учнівські уявлення про риси толерантної людини, проаналізовано поширені стереотипи щодо її соціальних характеристик та ролей. Висвітлено репрезентації підлітків про значення толерантності в суспільній і міжособистісній взаємодії. З'ясовано, що старші учні у переважній більшості мають середній рівень толерантності, що вказує на важливість подальшої психокорекційної та освітньо-виховної роботи в цьому напрямку.

**Ключові слова:** толерантність, інтолерантність, виховання толерантності, старші підлітки.

**Постановка проблеми.** Проблема толерантності в молодіжному середовищі – одна з актуальних, гострих і суперечливих проблем сучасності. Толерантна свідомість, а також усвідомлена толерантність – одна із найголовніших прикмет цього часу, вагомий елемент світової етико-психологічної культурної трансформації. Україна не стоїть обабіч цих процесів, а навпаки – намагається перейняти найактуальніші світові суспільні тренди, засвоюючи сучасні гуманістичні моделі прийняття цінностей різних соціальних груп. Однією з чільних ознак формування толерантної масової свідомості у нашій державі стає перехід від культурної гомогенності до культурного плюралізму.

Толерантність є необхідною характеристикою сучасної особистості, оскільки дозволяє людині бути відкритою до ідей та цінностей інших, при цьому дотримуватися моральних норм, регулювати взаємодію і поведінку в багатонаціональному суспільстві, успішно долати негативні прояви, стереотипи, упередження. Хоча толерантність не є вродженою якістю, її можна розвинути шляхом цілеспрямованої соціальної роботи, успіх якої залежить від багатьох факторів, в тому числі від психологічної профілактики інтолерантності одних людей стосовно інших – таких, що мають відмінності за національною, гендерною, релігійною, фізіологічною, культурною та іншими ознаками. Интолерантність як проблемна область комунікації між людьми виникла не щодавно: вона існує стільки, скільки існує людство. У наші дні проблема толерантності не стала менш важливою, а навпаки – набула надзвичайної важливості й загострилася у зв'язку з мінливою соціально-економічною, політичною ситуацією в світі.

Актуальність вивчення теми толерантності в молодіжному середовищі в теперішній час важко переоцінити. Підлітковий вік – кризовий період, коли для молодого індивіда особливого значення приймають поняття «свій-чужий», а типовими психологічними поведінковими проявами нерідко виступають бунтарство, підвищений рівень агресивності (особливо вербальної), прагнення бути

схожим на кумирів або однолітків, що входять до певної референтної групи. При цьому підлітки можуть неоднозначно ставитись до несхожих до звичних рис, етнокультурних або психофізіологічних особливостей інших, якщо найближче соціальне середовище, в якому вони виховувались, не надало дитині моделі толерантного ставлення.

Сьогодні сприйняття або несприйняття підлітками найрізноманітніших відмінностей між людьми, готовність поважати ці відмінності залежить від багатьох факторів, включаючи комунікативні та поведінкові моделі найближчого оточення, власні цінності особистості та суспільства, в якому вона живе; особливостей виховання. Так само на сприйняття інших і на поводження з ними впливає менталітет тієї країни, в якій людина виросла.

Підліток активно включається у доросле життя, формує свою ідентичність, освоює різні соціальні ролі. Його подальша життєва орієнтація багато в чому залежить від того, як він буде ставитися до світу в цілому, до себе та інших. У підлітковому віці закладаються основи подальшої соціальної поведінки особистості, в тому числі її здатність до емпатії або конфліктність, соціальна ізольованість, позитивне або свідомо негативне ставлення до іншого. З цих позицій, для формування толерантної свідомості підлітковий вік виступає найбільш сприятливим періодом, оскільки він характеризується як позитивною динамікою психофізіологічних, поведінкових, особистісних змін [2], так і виникненням деструктивних проявів, пов'язаних з порушеннями у сфері соціалізації та адаптації, засвоєнні суспільних цінностей, норм, позитивних зразків поведінки. Це вимагає відповідної організації виховної та психокорекційної діяльності, спрямованої на зниження впливу цих негативних факторів як на особистість, так і на соціальне оточення. Цілком зрозуміло, що для здійснення подібного розвитку в умовах конкретного навчального закладу повинні бути створені відповідні умови, які враховують особливості конкретної підліткової аудиторії, стан сформованості її ціннісної та особистісної

сфери, культурний рівень та інші соціальні та психологічні характеристики.

До вивчення проблем, пов'язаних з дослідженням, а також формуванням толерантності, толерантної поведінки і т. д. звертаються багато вітчизняних та зарубіжних дослідників.

#### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Проблема толерантності широко розглядається в сучасній науці. Теоретико-методологічні засади сутності толерантності розглядали такі науковці: О.Г. Асмолов, Г.Л. Бардієр, М.К. Бондирева, С.Л. Братченко, Б.С. Гершунський, О.Ю. Клепцова, Г.С. Кожухарь, В.А. Лекторський, А. Маслоу, Г. Олпорт, А.О. Реан, Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова та інші.

Термін «толерантність» (від лат. *tolerantia*) утворився від латинського дієслова *tolero* – «нести, тримати», а також «переносити, зберігати, годувати, залишатися». Етимологія терміну ясно вказує на здатність людини «виносити», «переносити» важкі речі, терпіти певні незручності й негаразди. Похідні від латинського кореня *tolerance* і *toleration*, зустрічаються вже в античності і відповідають змісту «страждання».

Поняття «толерантність», незважаючи на тривалий термін його існування, не отримало однозначного трактування і досі є предметом обговорення в багатьох дослідженнях.

Українська дослідниця М.М. Мельничук [8] вважає, що погляди вчених на сутність феномену толерантності можна умовно згрупувати наступним чином:

- психофізіологічний підхід розуміння толерантності (Ф.Ю. Василюк, О.Ю. Клепцова);
- інтеракційний підхід (О.Г. Асмолов, І.Б. Гриншпун, В.В. Бойко);
- диверсифікаційний підхід (Г.У. Солдатова, О.Д. Шайгерова);
- особистісний підхід (Л.І. Рюмшина, Д.В. Колесов, Т. Адорно);
- гуманістичний підхід (А. Маслоу, В. Франкл, К. Роджерс, Г. Олпорт);
- соціально-психологічний підхід (В.В. Москаленко);
- ситуаційний підхід (М. Уолцер).

О.Г. Асмолов, О.О. Леонтьєв розуміють толерантність як соціальну норму, принцип міжособистісних і міжгрупових відносин, умову збереження людської різноманітності та ефективної взаємодії між людьми. О.Г. Асмолов наголошує, що толерантність – це в першу чергу самовиховання й розвиток у собі здібності до самообмеження, ставлення до «іншого» з позицій рівного [1].

В.О. Петрицький вважає, що толерантність є терпимість суб'єкта по відношенню до іншого суб'єкта, незважаючи на можливу спочатку негативну оцінку; визнання права на існування інших смаків, вчинків, стилю поведінки, образу думок; внутрішню усвідомлену терпимість, заснована на морально-розуміючому співпереживанні [11].

В. О. Лекторський, аналізуючи толерантність, розглядає чотири можливі способи розуміння цього феномену:

- як байдужість до існування різних поглядів і практик;
- як неможливість взаєморозуміння (повага до іншого, якого разом з тим не можливо зрозуміти, з яким не можливо взаємодіяти);

- як поблажливості до слабкості інших, поєднується з деякою часткою презирства до них;
- як розширення власного досвіду і критичний діалог [7].

Аналізуючи толерантність як етичну проблему, Р.Р. Вавілова у своєму дослідженні описує толерантність як утримання людини від агресивних і ворожих проявів [3].

Г.У. Солдатова зазначає, що толерантність – це інтегральна характеристика індивіда, що визначає його здатність в проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації та розвитку позитивних взаємовідносин із собою та з навколишнім світом [12].

Ю.М. Орлов співвідносить толерантність і здібність людини вибачати іншого, не тримати образу на нього [10]. Принцип толерантності покладений також в основу психології й педагогіки ненасильства, розробленої В.О. Сітаровим та В.Г. Мараловим [13]. Визначення толерантності шляху запобігання конфліктів, як норми взаємодії в людському суспільстві, що є основою збереження розбіжностей сучасної соціальної дійсності, можна знайти у працях Г.С. Кожухаря [6].

В цілому під толерантністю можна розуміти прагнення і здатність до встановлення та підтримання спільності з людьми, що відрізняються певних аспектах від домінуючого типу або не дотримуються загальноприйнятих норм або думок.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених толерантності, не всі аспекти цього феномену достатньо розкриті у психологічній науці. Зокрема, чимало праць присвячено психолого-педагогічним експериментам формування толерантності у підлітків. При цьому питання усвідомлення сутності толерантності та її ознак старшими підлітками (що мало б бути відправною точкою для створення виховних та психокорекційних програм з формування толерантної свідомості й поведінки), наразі вивчене недостатньо і потребує більш детального дослідження. Для вироблення дієвих механізмів трансляції гуманістичних цінностей молоді (з урахуванням української етнокультурної специфіки) потребують додаткових досліджень і психологічні аспекти толерантної поведінки старших підлітків.

**Метою статті** є дослідження психологічних аспектів толерантної поведінки старших підлітків та розуміння ними ознак і складових толерантності як стратегії міжособистісної взаємодії та характеру інтеракцій із соціальним оточенням.

**Виклад основного матеріалу.** Як вже було зазначено, сутність толерантності, згідно з аналізом різних джерел, має багатоаспектну природу і розглядається з точки зору різноманітних образних наукових теорій. В психологічній науці прийнято виділяти два різновиди толерантності:

- толерантне ставлення до інших, або зовнішня толерантність, що полягає у нормальному сприйнятті інакшості;
- внутрішня толерантність, або позиція позитивного ставлення до власного ества та виваженого погляду щодо ситуацій, які виступають стимулами-стрессорами.

Дроздецька І.А. виділяє наступні ознаки сформованої толерантності:

- ціннісне ставлення до світу, самого себе, інших людей, культур і суспільства в цілому;
- формування соціального досвіду, співробітництва;
- придбання навичок конструктивної міжособистісної взаємодії;
- формування самостійності та відповідальності;
- розвиток емпатії;
- формування шанобливого ставлення до інших [4].

Формування толерантної особистості відбувається через прищеплення дитині необхідних соціальних навичок, що дозволяють їй успішно освоювати непросту науку жити в мирі й злагоді із собою та іншими. Нечерда В.Б. пише, що «толерантність не може з'явитися із нічого в умовах, коли світ твердо та певно стає не терпимий, а жорстокий. Отже, її треба виховувати» [9].

В ідеалі, сучасний підліток, вихований в традиціях толерантності, повинен вірно усвідомлювати єдність людства у різноманітті культур, взаємозв'язок і взаємозалежність кожного у соціумі. Він має розуміти і поважати права, звичаї, погляди та традиції інших людей, що допоможе знайти своє місце в життєдіяльності суспільства, не завдаючи при цьому шкоди іншим і не ущемляючи їх права.

Навчання толерантності, прищеплення відповідної культури взаємодії з соціумом та формування відповідних якостей особистості відбувається в рамках виховного процесу, де у фокусі уваги перебуває аксіологічний аспект. Нерідко такий виховний процес є протилежним тому, що нав'язує суспільство чи родинне виховання. Це найбільш очевидно, якщо погляди на сутність толерантності як ціннісного утворення не сприймаються у родині підлітка. Навіть більше – виховання толерантності може сприйматися як загроза тим цінностям, які панують вдома і які батьки прагнуть прищепити дітям.

Проблема ускладнюється тим, що значна частка суспільства на пострадянському просторі, через специфіку менталітету взагалі не сприймає толерантність як виграну, суспільно корисну стратегію поведінки. У розумінні багатьох людей поняття «толерантність» є синонімічним поняттям «безхребетності», «байдужості», «безпринципності», «вседозволеності», і що найпарадоксальніше – «розпутності» й «аморальності».

З цієї причини слід усвідомити, що проблема формування толерантної поведінки в дитини не вирішується суто в рамках освітнього середовища. Це повинен бути безперервний і добре налаштований процес, в якому беруть участь всі найголовніші у вихованні молоді особистості соціальні інститути: родина, дошкільні та середні загальноосвітні заклади, заклади післяшкільної професійно-технічної освіти, вузи, мас-медіа та ін. Але чільним інститутом залишається все-таки родина.

Загалом, якщо у старших членів сім'ї сформовані толерантні установки, то дитина так чи інакше засвоїть їх, завдяки чому її поведінка кардинально відрізнятиметься від дітей, що виховуються у родинях, де базові права особистості

не визнаються як щось варте уваги. Крім цього, якщо дитина зростає в атмосфері родинного насильця, це певною мірою визначає вектор розвитку її особистості стосовно взаємовідносин із світом.

Зокрема, як свідчать психологічні дослідження, рання психологічна травматизація дитини в родині, постійне придушення її індивідуальних проявів неминуче призводять до розвитку авторитарної, інтолерантної особистості (Адорно Т., Міллер А., Фромм Е. та ін). І навпаки – розвиток особистості в сприятливих умовах зумовлює прояви толерантності, орієнтацію на загальнолюдські цінності, сприяє появі креативності, незалежності суджень, шанобливого ставлення до чужої точки зору, прагнення сприяти розвитку інших людей. Адже толерантність зростає на ідеях відмови від позиції застосування сили, цінності автономності особистості, визнання її права на індивідуальність без поділу якостей на «кращі» й «погані».

Як зазначалось вище, у підлітковому віці закладаються основи свідомої поведінки, вимальовується загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок. Згортаються й відмирають колишні інтереси підлітка, зате інтенсивно формуються психологічні вікові новоутворення – зростає його самостійність, значно більш різноманітними стають його відносини з іншими людьми, дорослими, він активно освоює чужу соціальну «територію», завдяки чому відбувається активна переоцінка цінностей. На фоні цього позитиву слід відзначити, що деструктивна дія засвоєних раніше негативних стереотипів та установок проявляється саме у підлітковому віці. Адже це період проходження молоді людини через низку зовнішніх і внутрішніх конфліктів, коли підліток намагається з'ясувати своє місце в соціумі й визначити власну позицію щодо інших.

Дослідник О. Кравцов вказав, що в період підліткового становлення самосвідомості і формування особистості відбувається умовний поділ соціального середовища на групи «Чужі» і «Свої». При певних умовах, враховуючи юнацький максималізм, це може служити основою для розвитку інтолерантних рис особистості, оскільки категорія «Свої» набуває однозначно позитивних рис, а «Чужі» перетворюються в явно негативну категорію, що неминуче приводить до пошуку ворога [5]. Часто такий поділ супроводжується вербальною і фізичною агресією, лихослів'ям та приниженням гідності інших людей, яких підліток категоризував як «Чужих». Критеріями визначення «Чужих» стають не тільки культурні або етнічні відмінності, вони ідентифікуються також на основі соціальних, економічних, гендерних, психічних та фізіологічних відмінностей, а також інших ціннісних установок і орієнтацій.

На основі викладеного, можна зробити підсумок, що підлітковий вік являє собою особливий етап у процесі соціалізації індивіда. Основа, закладена в цьому віці, залишається з ним у подальшому дорослому житті. Саме тому в підлітковому віці конче необхідно проводити спеціальну роботу з формування позитивних установок стосовно себе та інших людей з метою розвитку у дитини толерантності.

Наше емпіричне дослідження було спрямоване на розуміння старшими підлітками пси-



хологічних характеристик толерантності та вимірювання її рівня за опитувальниками серед старшокласників. Об'єктом дослідження були учні 10–11 класів (155 осіб) загальноосвітньої середньої школи № 256 I–III ступенів, а також 262 учні державного професійно-технічного навчального закладу «Міжрегіональний центр ювелірного мистецтва м. Києва». Всього участь у дослідженні взяли 417 осіб.

Для дослідження були використані опитувальник Г.У. Солдатенкової «Індекс толерантності», авторська анкета, бесіда у фокус-групах. Розглянемо отримані результати діагностики.

Таблиця 1  
Середні значення індексу толерантності в різних групах старших підлітків

	Учні 10 класу ЗОШ	Учні 11 класу ЗОШ	Учні 1 курсу ПТНЗ	Учні 2 курсу ПТНЗ
Кількість респондентів	74	81	119	143
Середнє значення індексу	76,6	78,9	67,7	69,2

Як бачимо, значення індексу толерантності в різних групах українських старших підлітків відповідають середньому рівню. Підлітки у своїй поведінці проявляють як толерантне, так й інтолерантне ставлення до інших в залежності від ситуації та особистісних установок. Це також вказує на необхідність подальшої психолого-педагогічної роботи з учнями з розвитку рис толерантності.

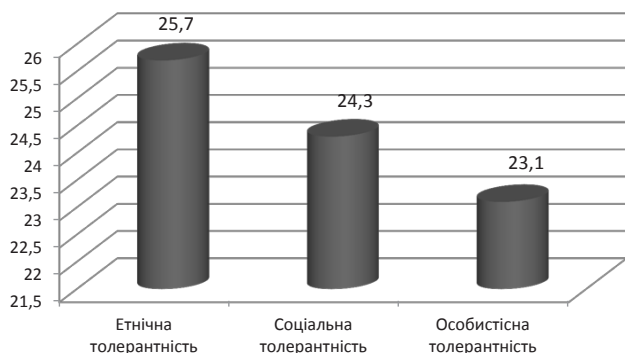


Рис. 1. Розподіл показників індексу толерантності за шкалами

За кожною із трьох шкал опитувальника (рис. 1) учні демонструють середні показники толерантності, що слід розуміти як вибіркоче ставлення досліджуваних до різних суб'єктів чи обставин. Можна відзначити, що старші підлітки найбільш толерантно ставляться до представників інших національностей, оскільки відповідна шкала має вищі показники по вибірці.

Сучасні українські діти мають більше можливостей для подорожей і спілкування з представниками інших етнічних груп завдяки інформаційному простору всесвітньої мережі, що не тільки розширює світогляд, але й допомагає формуванню позитивного ставлення до інакшості. Дещо менші значення серед опитуваних – показники за шкалою соціальної толерантності, що проявляється у протилежних реакціях та вибіркового ставленні до представників різних со-

ціальних груп (люди з певними фізичними або психічними вадами, маргінали, представники окремих релігійних груп та інші). Особистісна толерантність за відповідною шкалою в старших підлітків займає останню позицію, що говорить про наявність сформованих стереотипів та установок, якими значною мірою керуються діти для побудови взаємовідносин з різними представниками соціуму.

За даними анкетування, старші підлітки загально вірно розуміють сутність толерантності як позитивну установку на прийняття несхожості, поваги до індивідуальності інших. На питання про сутність толерантності дали відповідь 76% опитуваних. Серед підліткових варіантів визначення толерантності, найпоширенішими були такі:

- це терпляче ставлення до будь-кого, хто відрізняється від тебе;
- це поведінка, коли ти нормально ставишся до несхожого на тебе і не вимагаєш від усіх бути таким, як ти;
- це властивість, коли ти доброзичливий до кожного, незалежно, подобається він тобі, чи ні;
- це звичка із розумінням ставитись до чужої точки зору;
- це вміння поставити себе на місце іншого; та ін.

Водночас, у фокус-групах з учнями, діти відверто зізнавались, що нерідко їх вчинки зовсім не відзначаються толерантністю, оскільки розуміння, як правильно ставитись до несхожих на тебе людей часто буває переможене вже сформованими негативними установками.

Одним із пунктів анкети було завдання описати толерантну людину, якою її уявляють підлітки. Із завданням впоралося 67% досліджуваних. Відповідно до отриманих даних, більшість старших учнів мають сформоване уявлення про толерантність як комплекс психологічних рис та цінностей, на основі яких індивід свідомо регулює власні взаємовідносини із соціумом. За допомогою контент-аналізу було виділено психологічні ознаки толерантної людини у розумінні старших підлітків.

Толерантна людина, на думку учнів – це людина, що має наступні психологічні ознаки і демонструє їх у контакті з оточуючими: доброзичливість, чуйність, незалежність суджень, небайдужість, повагу до інших, відповідальність, впевненість, самостійність, мудрість, справедливість, терплячість, неагресивність, врівноваженість, ввічливість, розвинену емпатію, турботливість, самоконтроль, культуру мови, неупередженість, комунікабельність, чесність.

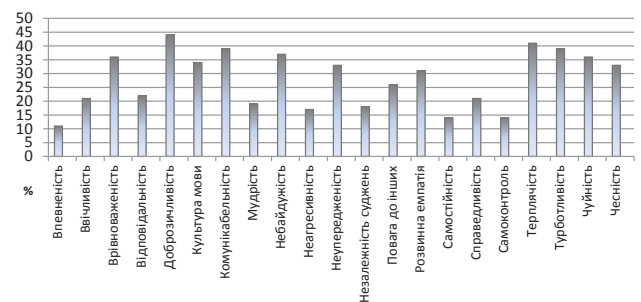


Рис. 2. Підліткові уявлення про риси толерантної людини

На питання анкети, а чи потрібно людям розвивати толерантність як сукупність рис характеру, твердою відповіді 92% опитуваних. При цьому на відкрите питання «Навіщо розвивати толерантність?» впералось набагато менше опитуваних – лише 74% учнів. Найпоширеніші відповіді:

- толерантність – запорука миру між людьми, профілактика війни і насилля;
- толерантність допомагає людям почувати себе вільнішими, щасливішими;
- розвиток толерантності дозволяє зберігати людську індивідуальність;
- толерантна людина відчуває, що всі люди – рівні між собою;
- толерантність дозволяє поважати чужу культуру і пробуджувати інтерес до неї;
- розвиток толерантності дисциплінує людину і водночас дозволяє їй залишатися гнучкою і відкритою до змін;
- бути толерантним – означає бути відповідальним за свої дії;
- толерантність дозволяє людям встановлювати міцні й продуктивні взаємовідносини;
- розвиваючи толерантність, починаєш ставитись краще не лише до оточуючих, але і до самого себе.

Одним із аспектів, який цікавив нас у дослідженні, був ступінь засвоєння підлітками існуючих поширених стереотипів стосовно толерантної особистості в українському соціумі. Зокрема, за даними анкет, на думку учнів, більш толерантними в українському суспільстві є жінки, ніж чоловіки; молодь, аніж старші люди; більш освічені люди, ніж менш освічені; атеїсти, ніж віруючі; люди з середнім матеріальним статком, аніж багаті або малозабезпечені.

Найбільше толерантних людей, як вважають підлітки, працюють педагогами, науковцями, психологами, художниками, спортсменами, ведучими програм, письменниками, спортсменами, підприємцями, бізнесменами. В список найменш толерантних потрапили силовики, судді, чиновники, політики, олігархи і окремі робітники (шахтарі, водії маршрутних таксі, двірники, продавці, клерки державних установ, охоронники та ін.) Такі висновки щодо толерантності різних соціальних груп сформовані як в результаті засвоєння стереотипів із соціального середовища, в якому перебувають підлітки, так і на основі їх власних спостережень, внаслідок позитивного чи негативного досвіду комунікації.

У питанні анкети на самооцінку 67% підлітків назвали себе швидше толерантними, ніж інтолерантними, 19% назвали себе цілком толерантними, 5% опитуваних визначили себе швидше інтолерантними, ніж толерантними, 2% визнали себе інтолерантними, 7% з позицією не визначились.

У фокус-групах дослідженні говорили про те, що вони готові бути толерантними, але не завжди це вдається. Досліджувані визнали, що мають певну упередженість стосовно окремих категорій осіб, що негативно впливає на ставлення до них. Зокрема, найскладніше підліткам, як виявилось, бути толерантними до бомжів, психічно хворих людей, літніх людей з деменцією, людей з девіантною поведінкою, з окремими захворюваннями (ВІЛ/СНІД, захворювання шкіри і т.п.)

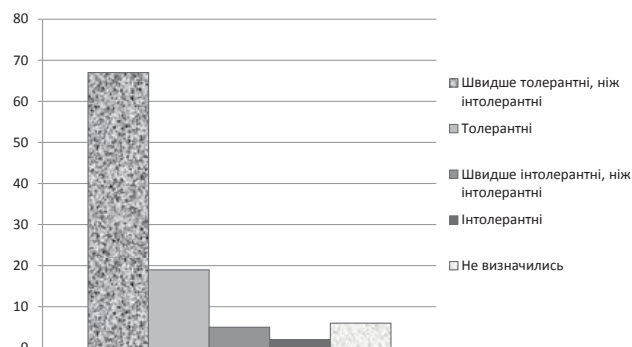


Рис. 3. Результати самооцінки підлітків за шкалою «толерантність-інтолерантність»

На питання анкети, чи знайомі підлітки з по-справжньому толерантними людьми, на питання «так» відповіло лише 68% опитуваних.

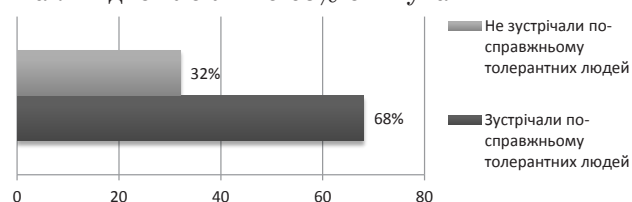


Рис. 4. Дані про досвід спілкування з по-справжньому толерантними людьми серед досліджуваних підлітків

Незважаючи на те, що переважна кількість опитуваних має досвід спілкування з по-справжньому толерантними людьми, цифри не можуть не насторожувати. Зокрема, вони свідчать, що 32% підлітків поки що не зустріли зразків істинної толерантності деінде. Шкода, але сучасні соціально-економічні й політичні українські реалії, буденна свідомість і особливості менталітету, рівень культури й освіченості має поки що уповільнюють зміни щодо перетворення соціуму на більш толерантне середовище. І підлітки у своїх відповідях лише підтверджують цей факт. Однак те, що переважна частина опитуваних має гідні зразки для наслідування, вселяє оптимізм і надію на побудову суспільства з глибоким вкоріненням цінностей, які є фундаментом толерантної масової свідомості.

**Висновки та пропозиції.** Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. Старші підлітки загалом правильно усвідомлюють сутність толерантності та мають розуміння про її основні аспекти. Більшість опитуваних (67%) вірно описує характеристики толерантної людини, виділяючи її чільні психологічні ознаки.

Абсолютна більшість підлітків (92%) вважають, що розвивати в собі толерантність потрібно, проте лише 74% з них змогли обґрунтувати необхідність такого розвитку. Більшість досліджуваних (68%) мають досвід взаємодії з по-справжньому толерантними людьми, проте 32% зазначає про відсутність такого досвіду. Це свідчить про те, що проблема толерантності не лише у молодіжному середовищі, а й загалом в українському соціумі залишається досі невирішеною, хоча запит суспільства до відносин на основі толерантності існує, не вистачає поки що необхідної волі до змін.

Дослідженням було виявлено наявність вкоріненних стереотипів щодо соціально-рольових маркерів толерантності-інтолерантності за віковими, гендерними, релігійними, професійними та ін. ознаками. З одного боку, наявність таких стереотипів говорить про увагу до проблеми толерантності як з боку підлітків, так і українського суспільства, з іншого – заважає сприймати толерантність не як спосіб мислення та усвідомлених, цілеспрямованих дій, а спрощено – як узагальнену рису певної категорії осіб.

Встановлено, що засвоєні в соціумі негативні установки щодо певних соціальних груп і категорій громадян впливають на поведінку підлітків, зумовлюють інтолерантне ставлення при комунікації з особами, до яких підлітки ставляться упереджено.

Аналіз психологічних особливостей підліткової толерантності показав, що внаслідок самооцінки 67% підлітків назвали себе швидше толерантними, ніж інтолерантними, 19% назвали себе цілком толерантними, 5% опитуваних визначили себе швидше інтолерантними, ніж толерантними, 2% визнали себе інтолерантними, 7% з позицією не визначились.

З'ясовано, що фактичний рівень толерантності серед досліджуваних за методикою Г.У. Солдатенкової сягає середніх показників за всіма шкалами (етнічна толерантність, соціальна толерантність, особиста толерантність). Отримані дані свідчать про необхідність поглиблення психокорекційної та освітньо-виховної роботи з підлітками в напрямку розвитку і формування навичок толерантної поведінки.

### Список літератури:

1. Асмолов А.Г. На пути к толерантному сознанию / А.Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.
2. Буравлева Н.А. Развитие толерантности у подростков в условиях объединения дополнительного образования // Вестн. Томского гос. пед. ун-та, 2012. Вып. 6. – С. 214-220.
3. Вавилова Р.Р. К истории понятия толерантности. – М.: МГУ, 1994. – С. 38-43.
4. Дроздецкая И.А. Исследование толерантности в подростковой среде как ориентир для моделирования внеурочной деятельности школы / И.А. Дроздецкая // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2012. – Выпуск 11 (126).
5. Кравцов О.Г. Роль толерантности в личностном развитии ребенка / О.Г. Кравцов // ВЕСТНИК РГГУ Серия «Психология». – М., 2009. – № 7. – С. 189-200.
6. Кожухарь Г.С. Формы межличностной толерантности: критериальные признаки и особенности / Г.С. Кожухарь // Психологический журнал. – 2008. – № 3, Том 29. – С. 30-40.
7. Лекторский В.А. О толерантности // Философские науки. – 1997. – № 3-4. – С. 14-18.
8. Мельничук М.М. Дослідження детермінант толерантності як системної характеристики особистості / М.М. Мельничук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 2 (1). – С. 94-98.
9. Нечерда В.Б. Виховання толерантності у підлітків у контексті формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу / В.Б. Нечерда // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер.: Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 7.
10. Орлов Ю.М. Обида. Вина. – 5-е изд. – М.: Слайдинг, 2004. – 96 с.
11. Петрицкий В.А. Толерантность – универсальный этический принцип. – СПб., 1993. – С. 43-47.
12. Психодиагностика толерантности личности. Под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой. – М.: Смысл, 2008. – 172 с.; с. 7.
13. Ситаров В.А., Маралов В.Г. Психология и педагогика ненасилия в образовательном процессе: Учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Академия, 2000 – 216 с.

### Бончук Н.В.

Государственное профессионально-техническое учебное заведение  
«Межрегиональный центр ювелирного искусства города Киева»,  
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

## ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТОЛЕРАНТНОСТИ СТАРШИХ ПОДРОСТКОВ

### Аннотация

В статье рассматривается проблема психологических аспектов толерантности старших подростков. Представлены результаты эмпирического исследования подростковых представлений о сущности толерантности и особенностей ее проявлений. Рассмотрены ученические представления о чертах толерантного человека, проанализированы распространенные стереотипы относительно его социальных характеристик и ролей. Выделены репрезентации подростков о значении толерантности в общественном и межличностном взаимодействии. Выяснено, что старшие ученики в подавляющем большинстве имеют средний уровень толерантности, что указывает на важность дальнейшей психокоррекционной и образовательно-воспитательной работы в этом направлении.

**Ключевые слова:** толерантность, интолерантность, воспитание толерантности, старшие подростки.

**Bonchuk N.V.**

The State Technical Educational Institution  
«Kyiv Interregional Center of a Jeweller's art»,  
Taras Shevchenko National University of Kiev

## **THE PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE OLDER TEENAGERS' TOLERANCE**

### **Summary**

This article concerns a problem of the psychological aspects of the older teenagers' tolerance. The results of the empirical research of the teenagers' beliefs of a tolerance essence were presented here. The idea of a tolerant person was considered, the major stereotypes of its characteristics and social roles were examined. There was highlighted the teenagers representation concerning a tolerance in a society and a personal interaction there. It was clarified that the elder students in their majority had got the medium level of tolerances, which indicated the importance of further psycho-correction and pedagogic work in a beeline.

**Keywords:** tolerance, intolerance, tolerance training, the teenagers.